

รสน้อยร้อยคำแบบวรรณคดีสันสกฤตในปาจิต-อรพิม : วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน(ใต้)

Sanskrit Esthetics in Pachit-Oraphim ; Local Lower I-san Literature

สำราญ ชูระตา¹

Samran Dhurata¹

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง รสน้อยร้อยคำแบบวรรณคดีสันสกฤตในปาจิต-อรพิม; วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน(ใต้) มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อให้รู้ประวัติและเนื้อหาของ วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่องปาจิต-อรพิม 2) เพื่อให้รู้และเข้าใจเรื่องทฤษฎีรส ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อรพิมโดยวิธีวิเคราะห์ตามทฤษฎีรสวรรณคดี สันสกฤต ซึ่งนำเสนอไว้ 3 ทฤษฎี คือ ศฤคารรสความซาบซึ้งในความรัก กรุณารส ความสงสารและอติสุดรส ความอัศจรรย์ใจ ผลการศึกษานอกจากทำให้รู้ประวัติเนื้อหา และเข้าใจเรื่องทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤตแล้วยังมีข้อค้นพบที่สำคัญคือ มีการสอดแทรก หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้ในเนื้อหา เช่น การให้ทาน รักษาศีล สติสัมปชัญญะ ละอายต่อการทำความชั่ว กลัวต่อผลของความชั่ว และการพูดคำสัตย์ เป็นต้น ซึ่งเป็น การยกระดับวรรณกรรมท้องถิ่นให้มีคุณค่า และความสำคัญเพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ผู้ศึกษายังนำเสนอเนื้อหาในอีกหลายมิติ อาทิเช่น ความสัมพันธ์ ระหว่างปาจิต-อรพิมกับภูมิวัฒนธรรมท้องถิ่น และวรรณกรรมปาจิต-อรพิม ในการรับรู้ ของคนท้องถิ่น

คำสำคัญ : วรรณกรรมท้องถิ่น, ปาจิต-อรพิม, ทฤษฎีรสวรรณคดีสันสกฤต,
ศฤคารรส กรุณารส, อติสุดรส

¹ อาจารย์ สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ Tel. 08-4798-8735 E-mail : Samranct57@hotmail.com.

¹ Lecturer, Program in Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Buriram Rajabhat University, Mueang District, Buriram Province. Tel. +668-4798-8735 E-mail : Samranct57@hotmail.com.

Abstract

The objectives of a study on Sanskrit esthetics in Pachit-Oraphim in Pachit- Oraphim, local literature of lower- northeast, were twofold : 1. to Learn and understand the history and content of the local lower I-san literature of Pachit- Oraphim and, 2. to know and understand the Rasa theory of local lower I-san (Northeast) literature of Pachit- Oraphim using a content analysis method based on three most obvious Sanskrit Rasa Theories proposed : Saringkanrasa (love Rasa), Karunarasa (Mercy Rasa), Atbhutarasa (Astonishment Rasa). The results of the study, not only helped The researcher learn and understand more about the history and content of the 3 Sanskrit Rasa Theories, but also discover another important finding. The important finding was that the local lower I-san literature of Pachit - Oraphim Portrayed field doctrinal Buddhism in the content, namely, giving alms, observing the precepts, being conscious, moral shame, moral fear and speaking the truth. This findint will help increase the value of the local literature.

In addition the researcher present the contents in multiple dimensions, such as the relationship between Pachit- Oraphim and local culture and Pachit- Oraphim recognition of local people.

Keywords : Local Literature, Pachit-Oraphim, Sanskrit Rasa Theory, Saringkaanra-Rasa Karuna-Rasa, Atbhuta-Rasa

บทนำ

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้เรื่อง ปาจิต-อรพิม เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ ที่บันทึกด้วยอักษรไทยโบราณในสมุดข่อย มีอายุยาวนานกว่า 100 ปี แต่น่าเสียดายที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ปาจิต-อรพิม เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่ถูกเล่าสืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบัน เป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางในเขตอีสานใต้ โดยเฉพาะจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และนครราชสีมา เนื่องจากเนื้อเรื่องมีความสนุกสนาน ตื่นเต้น ลักษณะเป็นนิทานเรื่องเล่า เนื้อหาหลักกล่าวถึง ความรักที่เป็นอมตะ ระหว่าง เจ้าชายหนุ่มจากเมือง

กัมพูชา กับหญิงสาวชาวบ้านแห่งเมืองพาราณสี (เขตพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ ในปัจจุบัน) ซึ่งต่างเชื้อชาติ และฐานันดรศักดิ์ นอกจากนี้ ยังอธิบายถึงตำนานการตั้งชื่อบ้านเมือง ในเขตอีสานใต้ ตำนานของต้นไม้บางชนิด เช่น ต้นโยนีปิศาจ (ลำโรง) (ภายใน ผลลำโรงเมื่อผ่าออก มีลักษณะคล้ายอวัยวะเพศหญิง) เป็นต้น รวมถึงเป็นการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา อีกประการหนึ่งด้วย จึงนับว่าเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีคุณค่า อย่างยิ่ง ทั้งด้านประวัติศาสตร์ สังคม ประเพณีวัฒนธรรม ภาษาวรรณกรรม และที่สำคัญ ยังเป็นวรรณกรรมที่มีความเชื่อมโยงระหว่างประชาชนของสองประเทศอาเซียน ที่มีพรมแดน และประเพณีวัฒนธรรมที่สอดคล้อง ใกล้เคียงกัน คือ ประเทศไทย และ ประเทศกัมพูชา

ดังนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริม เผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่น ให้เป็นที่รู้จักอย่าง กว้างขวางต่อสาธารณชน ผู้ศึกษาจึงมุ่งเน้นการเผยแพร่โดยเชื่อมโยงกับการวิเคราะห์ ถ้อยคำภาษาที่สอดคล้องกับทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตซึ่งเป็นทฤษฎีที่นักวรรณคดีไทย ให้การยอมรับ และนำมาศึกษาวิเคราะห์อย่างแพร่หลาย แต่วรรณกรรมท้องถิ่นที่นำมา วิเคราะห์ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ยังมีจำนวนน้อย จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่ง ในการส่งเสริมให้มีเอกสารที่จะนำมาศึกษาค้นคว้าเพิ่มขึ้น โดยผู้ศึกษามีวัตถุประสงค์ ในการศึกษา ดังนี้ 1. เพื่อให้รู้ประวัติและเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อรพิม 2. เพื่อให้รู้และเข้าใจเรื่องทฤษฎีส ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อรพิม

อย่างไรก็ตาม ในแต่ละบท แต่ละตอน รวมทั้งถ้อยคำภาษาในเนื้อหาวรรณกรรม ท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อรพิม ก่อให้เกิดวรรณคดีต่อผู้อ่านที่เป็นสหาย หลากหลายรส ทั้งที่เป็นรสเด่น และรสรอง ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงศึกษาเฉพาะวรรณคดี สันสกฤตเด่นๆ ที่ปรากฏ คือ ศฤงคารรส กรณารส และอัฐกตรส

ความสัมพันธ์ระหว่างปาจิต-อรพิม กับภูมิวัฒนธรรมท้องถิ่น

ปาจิต-อรพิม เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ ประเภทนิทาน ตำนานบ้าน ตำนานเมือง เป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนสุภาพ หรือกลอนแปด บันทึกลงในสมุดข่อย ด้วยอักษรภาษาไทยโบราณ มีอายุมากกว่า 100 ปี พบที่อำเภอประโคนชัย จังหวัด บุรีรัมย์ มีเพียงสำนวนเดียว และไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง เก็บรักษาโดย นางแนน ชื่นประโคน ชาวอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ

เล่าสืบต่อกันมาช้านาน รู้จักกันอย่างแพร่หลายในเขตอีสานใต้ ได้แก่ บุรีรัมย์ สุรินทร์ นครราชสีมา โครงเรื่องหลักมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องความรัก การผจญภัย การพลัดพรากจากกันของชายหนุ่มหญิงสาวเหมือนกัน แต่รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ และสถานที่ต่างๆ มีความแตกต่างกันออกไป มีความสัมพันธ์กับสถานที่ที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น อำเภอพิมาย อำเภอนางรอง เขาไผ่บัด ลำมาศ เป็นต้น (ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 1) ลักษณะเด่นของเรื่อง คือ ความรักที่เป็นอมตะ ให้ความบันเทิง ตื่นเต้น สนุกสนานและแทรกคติธรรมคำสอนในการดำเนินชีวิต เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านด้วย เนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อรพิม มีปรากฏ 13 ตอน ได้แก่

- ตอนที่ 1 ธิดาเจ้าเมืองจำบากถวายสาส์นพินิจสังหาร
- ตอนที่ 2 พินิจสังหารตอบสาส์นธิดาเจ้าเมืองจำบาก
- ตอนที่ 3 ปาจิตตามหาอรพิม ได้พักอาศัยกับตา-ยาย
- ตอนที่ 4 ปาจิต ลาตา-ยาย ตามหาอรพิม
- ตอนที่ 5 เทวดาผู้รักษาเมืองกัมพูชา ดลใจให้ปาจิตเดินทางเข้าเมืองจำบาก
- ตอนที่ 6 เทวดาแปลงเป็นนก บอกข่าวอรพิมแก่ปาจิต
- ตอนที่ 7 ปาจิตเข้าเมืองจำบาก
- ตอนที่ 8 พินิจสังหารพบท้าวปาจิต
- ตอนที่ 9 พินิจสังหารลาบวช
- ตอนที่ 10 พินิจสังหารร่ำพันลา
- ตอนที่ 11 การอ้างเหตุที่พินิจสังหารกลายเป็นหญิงได้เหมือนเดิม
- ตอนที่ 12 อรพิม-ปาจิต เล่าความหลัง
- ตอนที่ 13 ปาจิต-อรพิม เล่าเรื่องเมื่อครั้งพลัดพรากจากกัน

ปาจิต-อรพิม เนื้อหาขาดหายตอนต้น เนื่องจากการขาดหายไปของสมุดข่อย แต่ไม่ทำให้เนื้อหาขาดความสมบูรณ์ เพราะตอนที่ 7 เมื่อปาจิตเดินทางเข้าเมืองจำบาก แวะพักที่ศาลา ได้พบภพาวตซึ่งแสดงเรื่องราวต่างๆ ตั้งแต่ต้น จนกระทั่ง ปาจิต-อรพิม ต้องพลัดพรากจากกัน และตอนที่ 12,13 ปาจิต-อรพิม ต่างเล่าเรื่องราวเมื่อครั้งพลัดพรากจากกัน จึงทำให้เนื้อเรื่องทั้ง 13 ตอน มีความสมบูรณ์ครบถ้วน (ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 4) ปาจิต-อรพิม มีคุณลักษณะที่เข้าเกณฑ์ รูปแบบที่เป็น ขนบนิยมของวรรณกรรมอีสานทั่วไป 4 ข้อ (กัญญา เปล่งเจริญศรี, 2533 : 51-53) คือ

1. การอ้างว่าเป็นเรื่องขาดก โดยมีการกล่าวอ้างว่า ปาจิต เป็นพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า โดยผู้แต่งกล่าวไว้ว่า
 เที่ยวค้นหามาก็มากหลายบุรี ไม่เห็นมีใครผู้ใดจะพบ
 เทวดารักษากำแพงอุดร เห็นพระโพธิสัตว์คิดสงสาร
 เข้าดลใจพระปาให้บันดาล พาเอาไปให้ได้พานได้พบนางฯ
2. ดำเนินเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์ มีพระอินทร์ หรือเทวดามาช่วยตัวเอกเสมอ
3. มีการแบ่งเนื้อหาเป็นตอนๆ
4. มีการพลัดพรากจากกัน และต้องผจญภัยในป่ามีบทมนก ชมไม้

วรรณกรรมปาจิต-อรพิม ในการรับรู้ของคนท้องถิ่นอีสานใต้

ท้าวปาจิต เป็นโอรสกษัตริย์นครธม ประเทศกัมพูชา มีรูปร่างสง่างาม ครั้นโตเป็นหนุ่ม พระบิดาได้ข่าวประกาศให้ หัวเมืองต่างๆ คัดเลือกสาวงามมาให้ท้าวปาจิตเลือกเป็นคู่ แต่ท้าวปาจิตก็ไม่สนใจหญิงใด โจรหลวงจึงดูตำรา และทำนายว่า เนื้อคู่ของท้าวปาจิต อยู่ที่ศุภรพา กำลังอยู่ในครรภ์มารดาที่เป็นหญิงชาวบ้าน ซึ่งเป็นหญิงหม้ายสามิตายจาก สังเกตได้โดยขณะที่นางกำลังดำนาน จะมีร่มเหมือนกลดกำบังแสงอาทิตย์ ท้าวปาจิตจึงทูลขอพระบิดา ออกติดตามหาเนื้อคู่ และได้พบหญิงชาวบ้านมีลักษณะตามที่โหรทำนายไว้ จึงเข้าไปทักทาย และอาสาอยู่รับใช้นาง จนกระทั่งนางคลอดลูกเป็นหญิง โดยตั้งชื่อว่า อรพิม ปาจิตช่วยเลี้ยงดูอรพิมจนกระทั่งโตเป็นสาว รูปร่างหน้าตางดงาม ปาจิตเฝ้าทะนุถนอมและรักใคร่อรพิมมาก ในที่สุดได้เล่าความจริงทั้งหมดให้แก่ของอรพิมฟัง และขอแต่งงานกับอรพิม เมื่อแต่งงานตามประเพณีพื้นบ้านแล้ว ปาจิตเดินทางกลับไปนครธมเพื่อทูลเรื่องราวให้พระบิดา พระมารดาทราบและจัดเตรียมขันหมากใหญ่โตให้สมฐานะลูกกษัตริย์ เพื่อตอบแทนบุญคุณแม่ของอรพิม

เมื่อท้าวปาจิต ลากลับนครธม อรพิมโศกเศร้าเสียใจ และคิดถึงสามีมาก ในเทศกาลสงกรานต์ อรพิมออกไปเที่ยวกับเพื่อน ทหารของท้าวพรหมทัตเห็นความงามของอรพิม จึงนำไปกราบทูลให้ท้าวพรหมทัตทราบเพียงได้ฟังคำบรรยายถึงความงามของนาง ท้าวพรหมทัตปรารถนาได้นางมาเป็นมเหสีทันที จึงสั่งให้ทหารจับตัวนางมาถวาย อรพิมโศกเศร้าเสียใจ ไม่ยินดีกับพิธีอภิเษกที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ จึงตั้งจิตอธิษฐานว่า ถ้าท้าวพรหมทัตถูกเนื้อต้องตัว ขอให้กายนางร้อนดังไฟ และอ้อนวอนว่า ขอให้รอพี่ชายนางมาถึงก่อน จึงจะยอมเป็นเมีย

ท้าวปาจิต เมื่อเตรียมขันหมาก ข้าวของเงินทองจำนวนมากครบแล้ว จึงยกขบวนขันหมากกลับมาหาอรพิม และยายบัวผู้เป็นแม่ เมื่อเดินทางถึงลำน้ำแห่งหนึ่ง รู้ข่าวว่าท้าวพรหมหัตถ์จับตัวอรพิมไป ทำให้รู้สึกโกรธแค้นและเสียใจมาก จึงเทข้าวของเงินทองเครื่องใช้ทั้งหมดลงลำน้ำ ปัจจุบัน เรียกว่า “ลำมาศ” อยู่ อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์ และทุบถ้วยชามทิ้ง ปัจจุบันเรียกหมู่บ้านนั้นว่า “เสราะแบกจาน” (ภาษาเขมร แปลว่าบ้านจานแตก) เมื่อระงับความโศกเศร้าเสียใจได้บ้างแล้ว ได้ออกติดตามอรพิมไปจนถึงเมืองท้าวพรหมหัตถ์ เมื่ออรพิมพบปาจิต จึงร้องเรียกด้วยความดีใจว่า “พี่มาแล้ว” (ต่อมาเป็นชื่อ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา) ท้าวพรหมหัตถ์จัดงานเลี้ยงต้อนรับพี่ชายอรพิม เพราะเข้าใจผิด อรพิมออกอุบายมอมเหล้า จนท้าวพรหมหัตถ์เมาหมดสติ ปาจิตฆ่าท้าวพรหมหัตถ์ด้วยพระขรรค์ และพาอรพิมหลบหนีออกจากเมือง

ปาจิต-อรพิม เดินทางเร่ร่อนรอนแรมมาในป่า จึงพักนอนหลับใต้ต้นไม้ใหญ่ด้วยความเหน็ดเหนื่อย ขณะนั้นมีนายพรานคนหนึ่งมาพบทั้งคู่ และเกิดความรักอรพิม จึงใช้ธนูยิงปาจิตเสียชีวิต พาอรพิมขี่ควายหนีไป ด้วยความที่เป็นหญิงฉลาด อรพิมจึงออกอุบายอ้อนวอนขอร้องด้านหลังนายพรานเมื่อนายพรานเผลอจึงใช้มีดแทงนายพรานตาย หนีกลับมาที่ศพของปาจิต ขณะที่นั่งเสียใจ พระอินทร์เกิดความสงสาร จึงปลอมตัวเป็นงูต่อสู้กับพังพอน เมื่อฝ่ายหนึ่งถูกกัดตาย อีกฝ่ายก็ไปกัดเอาเปลือกไม้มาพ่นทำให้ฟื้นคืนชีพได้ทันที อรพิมเห็นดังนั้น จึงไปกัดเอาเปลือกไม้มาพ่นขุบชีวิตสามีให้ฟื้น และเดินทางต่อ จนกระทั่งถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง ขณะที่กำลังคิดหาวิธีข้ามแม่น้ำ เห็นสามเณรชื่อจิวกำลังพายเรือมา จึงกวักมือเรียกขออาศัยเรือข้ามปาก เณรจิวเห็นอรพิมก็เกิดกิเลสคิดรักและอยากได้นางมาครอบครอง จึงออกอุบายว่า เรือของตนขึ้นได้ครั้งละสองคน จึงให้ปาจิตข้ามปากไปก่อน แล้วกลับมารับอรพิม และพานางนั่งเรือหนีไป อรพิม จึงออกอุบายให้เณรจิวขึ้นเก็บลูกมะเดื่อให้กิน เมื่อเณรจิวขึ้นไปอยู่บนต้นมะเดื่อ อรพิมจึงตัดเอาหนามมาสุ่มที่โคนต้นมะเดื่อ แล้วรีบพายเรือหนีไป เณรจิวต้องรับกรรม ตายบนต้นมะเดื่อ และกลายเป็นตำนานเรื่องแมลงหวี่ในลูกมะเดื่อตราบนานเท่านาน

อรพิมระหกระเหินตามลำพัง เกรงว่าตัวเองเป็นผู้หญิงจะมีอันตราย จึงอธิษฐานจิตแปลงเพศเป็นชาย และเดินทางต่อไปจนถึงเมืองจำบาก ขณะนั้น ธิดาเจ้าเมืองถูกงูกัดตาย ไม่มีใครสามารถรักษาได้ อรพิมในร่างชายจึงอาสารักษางานฟื้นชีวิต ธิดาเจ้าเมืองเกิดความรักชายแปลง และเจ้าเมืองก็ยินดีจะยกธิดาให้ แต่อรพิมบ่ายเบี่ยง และ

ขอลาบวชเพื่อตัดปัญหา ขณะที่บวช อรพิมได้ให้ช่างเขียนเรื่องราวชีวิตของตนกับปาจิตไว้ที่ศาลาพักคนเดินทาง โดยหวังว่าปาจิตจะผ่านมามพบสักวัน

ส่วนปาจิต เมื่อต้องแยกกับอรพิม เพราะณเริงจู้ ก็พยายามตามหาอรพิม แต่ก็ไม่มีพบ ได้ไปอาศัยอยู่กับตายาย ทำไร่นา เก็บผัก ขายของช่วยตายาย ซึ่งรักปาจิตตั้งลูกหลานในไส้ของตน แต่ด้วยความคิดถึงอรพิม ทำวปาจิตจึงลาตายาย เพื่อออกตามหาอรพิมอีกครั้ง เป็นเวลาถึง 7 ปี ที่ปาจิตตามหาอรพิม จนกระทั่งเฝ้าตาผู้รักษาเมืองกัมพูชา เห็นใจในความรัก และอดทนของปาจิต จึงตกลงให้เข้าไปในเมืองจำบาก ไปพักที่ศาลาคนเดินทาง และเห็นภาพวาดที่แสดงถึงเรื่องของตนเองกับอรพิม เกิดความสลดสังเวชตนเอง ร้องไห้สะอึกสะอื้น คนเฝ้าศาลาจึงนำเรื่องไปบอกแก่พมสังฆราช นางรีบไปพบและจำได้ทันทีว่าเป็นสามีของตน อยากกระโดดเข้าไปกอดเพราะความคิดถึง แต่ด้วยความที่ตนอยู่ในร่างชาย และถือเพศบรรพชิต จึงไม่อาจทำได้ จึงสนทนากับปาจิต และบอกเรื่องราวให้ฟังทุกอย่าง และแนะนำให้ปาจิตหาเมียใหม่ เป็นการทดสอบสามี แต่ปาจิตแสดงถึงความหนักแน่นมั่นคง และซื่อสัตย์ในความรักที่มีต่ออรพิม จึงตัดสินใจลาสิกขาบท

ปาจิต และอรพิม เดินทางออกจากเมืองจำบากประมาณหนึ่งเดือน ก็มาถึงเนินจั่ว และสระอ้อย เมื่อหาต้นสำโรงพบแล้ว พมสังฆราชจึงจัดรูปเทียน ตั้งจิตอธิษฐานให้ร่างกายกลับเป็นหญิงเช่นเดิม เมื่อปาจิตเห็นอรพิมกลายเป็นหญิง รู้สึกตื่นเต้นดีใจอย่างมาก โผกอดกันร้องไห้รำพึงรำพันถึงความทุกข์ยากที่ผ่านมา ต่างเล่าเรื่องราวเมื่อครั้งพลัดพรากจากกัน ต่อไปทั้งคู่จะไม่พลัดพรากจากกันอีกแล้ว ขณะที่ทั้งคู่เดินทางไปเมืองพาราณสีเพื่อขอขมา และเผาศพท้าวพรหมทัต เพื่อไม่ให้มีเวรกรรมต่อกัน อรพิมร้องไห้ตลอดทางด้วยความคิดถึงมารดาที่พลัดพรากจากกันเป็นเวลานาน (ภูมิจิตร เรืองเดช, 2544 : 4-7)

ความงามตามรสนิยมคติสันสกฤต

คำว่า “รส” ในวรรณคดีสันสกฤต หมายถึง ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี นักวรรณคดีตามทฤษฎีรสนิยมเห็นว่า วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้ และเกิดปฏิกริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน

มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดี ซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถ่ายทอดลงไว้ และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้นอารมณ์ต่างๆ ที่กวีแสดงไว้ในผลงาน เรียกว่า ภาวะ ในระยะแรก ภาวะ มี 8 อย่าง คือ รติ ความรัก, หาสะ ความขบขัน, โศกะ ความทุกข์โศก, โกรธะ ความโกรธ, อุตสาหะ ความมุ่งมั่น, ภัยะ ความน่ากลัว, ชุคุปสา ความน่ารังเกียจ และวิสมยะ ความน่าพิศวง ต่อมา จึงมีภาวะ ที่ 9 คือ สมะ ได้แก่ ความสงบ เพิ่มเข้ามาเป็นภาวะสุดท้าย

กวีจะต้องแสดง วิภาวะ คือ เหตุของภาวะ เพื่อให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ได้ว่า มีภาวะหนึ่งเกิดขึ้นกับตัวละคร วิภาวะ อาจเป็นตัวละครที่ทำให้เกิดภาวะนั้น หรืออาจเป็นตัวละครที่มีบทบาทสัมพันธ์กับตัวละครที่แสดงภาวะ ต่อจากนั้น ตัวละครต้องแสดง อนุภาวะ คือ ผลของภาวะ เพื่อให้รู้ว่า เกิดภาวะหนึ่งขึ้นในใจของตัวละครแล้ว อนุภาวะ อาจเป็นคำพูด เช่น พูดหยาบคาย หรืออากัปกิริยาต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีการแสดงออกอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นภาวะที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เรียกว่า สาตตวิภาวะ เช่น เหงื่อออก ตัวสั่น น้ำตาไหล เป็นต้นจึงทำหน้าที่ช่วยอนุภาวะ ให้ผู้อ่านได้รับรู้ภาวะในใจของตัวละครได้ง่ายขึ้น

เมื่อผู้อ่านรับรู้ภาวะที่กวีแสดงไว้แล้ว จะเกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้น เรียกว่า รส ซึ่งมี 9 รส เท่ากับจำนวนภาวะ และสัมพันธ์กับแต่ละภาวะ ดังนี้

- ความซาบซึ้งในความรัก (ศฤงคารรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะรัก
- ความสนุกสนาน (หาสยรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะขบขัน
- ความสงสาร (กรณารส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะทุกข์โศก
- ความชื่นชมในความกล้าหาญ (วีรรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะมุ่งมั่นในการต่อสู้
- ความเกรงกลัว (ภยานกรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ากลัว
- ความเปื้อนระอา ชิงชัง (พิพัตสรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ารังเกียจ
- ความอัศจรรย์ใจ (อัตภูตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่าพิศวง
- ความสงบใจ (ศานตรส) เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะสงบ

นอกจากนี้ กวีอาจแสดงภาวะเสริม (วยกิจาริภาวะ) ไว้ด้วย เช่น ความไม่แยแส ความสงสัย ความยินดี เป็นต้น ภาวะเสริมนี้ อาจเป็นตัวหนุนให้ภาวะหลักเด่นขึ้น หรืออาจเป็นตัวแปร ทำให้รสที่ควรเกิดตามภาวะนั้นเปลี่ยนไป (กุสุมา รักขมณี, 2530 : 19-20)

การเกิดรสในการอ่านวรรณคดี หรือวรรณกรรม นอกจากกวีผู้ประพันธ์งานแล้ว ตัวบทประพันธ์ต้องสามารถจำลองอารมณ์ของกวีออกมาได้อย่างชัดเจน ภาษาที่เป็นตัวสื่ออารมณ์ จึงมีความสำคัญมาก และที่สำคัญ ตัวผู้อ่านเองต้องเป็น สหุทัย คือ มีจิตใจพร้อมที่จะรับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดผ่านบทประพันธ์หรือ มีจิตใจดี (สุนนัส) กล่าวคือ มีจิตใจเป็นปกติดี ไม่อวกแวก ไม่ขุ่นข้องหมองหม่นด้วยอารมณ์อื่นๆ เปรียบเสมือนน้ำนิ่ง และใส ที่ย่อมจะสะท้อนภาพได้ชัดเจน นอกจากนี้ ยังหมายถึง จิตใจที่อ่อนไหวพร้อมที่จะรับรสความงามของศิลปะด้วย (กุสุมา รักษมณี, 2547: 38) ทฤษฎีรส จึงเป็นทฤษฎีที่ถือว่า กวี ผลงานของกวี และผู้อ่านกวี ทั้ง 3 ส่วนนี้ มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ในส่วนของ วรรณกรรมท้องถิ่น เรื่อง ปาจิต – อรพิมเหตุการณ์ในแต่ละฉากแต่ละตอน ที่กวีนำเสนอแก่ผู้อ่านผ่านตัวละครนั้น ก่อให้เกิดสวรรณคดีได้หลากหลาย ทั้งที่เป็นรสเด่น และรสรอง ต่อผู้อ่านที่เป็นสหุทัย ดังนั้น ผู้ศึกษาจะนำเสนอเหตุการณ์ตัวอย่างที่ก่อให้เกิดสวรรณคดีอย่างชัดเจน โดยจะวิเคราะห์ตามทฤษฎีสวรรณคดี สันสกฤต 3 รส คือ ศฤงคารรส, กรุณารสและอัศฤตรส ไปตามลำดับ

รักซึ่งตรึงจิต

ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรักเกิดจากความรัก 2 ประเภท คือ

1. ศฤงคารรส ประเภทสัมผัสโคกะ คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ร่วมกัน มีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) ได้แก่ การได้อยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ อยู่ในบ้านเรือน หรือสถานที่สวยงาม หรือฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวสวยงาม การลูบพาดูด้วยของหอม และประดับประดาด้วยดอกไม้มาลัยต่างๆ การเล่นสนุกสนาน พุด หรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ การพุดอ่อนหวาน จริตกิริยาชุ่มช้อยอ่อนโยน อารมณ์ร่าเริง ยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อรพิม มีเหตุการณ์บางตอนที่ก่อให้เกิดศฤงคารรส ประเภทสัมผัสโคกะ (ความซาบซึ้งในความรักของผู้ที่ได้อยู่ร่วมกัน) ดังตัวอย่าง

พระสังฆราชแลประภาเห็นปาจิต	แลพินิจจำได้พระโฉมศรี
ในใจดินแทบจะสิ้นชีพชีวิ	ไม่อายคนก็จะรีเข้ากอดเอา
ในใจตรึกหวนรำลึกทำหน้าเสีย	ทวนหัวเมียดคิดว่าตายไปเสียแล้ว
แต่เที่ยวหาจนขราเป็นหนดครา	พระทูนเกล้าพยายามเที่ยวตามเมีย ฯ

(ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 61)

เนื้อหากล่าวถึงตอนที่ พิมสังฆราช ได้ข่าวว่า ปาจิตมาพักอาศัยที่ศาลาพักของคนเดินทาง ซึ่งตนเองได้ให้ช่างวาดภาพเรื่องราวของตนและปาจิตไว้ เมื่อมาเห็นว่าใช่ปาจิตแน่แท้ ก็เกิดสภาวะพื้นฐาน คือ ปิตินดี ชื่นชมโสมนัส อันมีสาเหตุจากการได้พบผู้เป็นที่รักซึ่งพลัดพรากจากกันเป็นเวลาหลายปี ผลที่เกิดขึ้น คือ พิมสังฆราชใจเต็นแรงปรารถนาจะวิ่งเข้าไปกอดให้สมกับความรักความคิดถึง แต่กระสีกได้ว่าตนมีเพศเป็นบรรพชิต

จากตัวอย่าง นอกจากผู้อ่านจะเกิดความซาบซึ้งในความรักแล้ว ยังพบว่า กวีได้สอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้ในเนื้อหาอีกด้วย คือ พหุการธรรมธรรมที่เกื้อกูลในกิจ หรือในการทำความดีทุกอย่าง ได้แก่ สติ ความระลึกได้ นึกได้ ไม่เพเลอ, สัมปชัญญะ ความรู้ตัวอยู่เสมอ และโลกपालธรรม ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนสับสนวุ่นวาย ได้แก่ หิริ ความละอายใจต่อการทำชั่ว, โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อผลของความชั่ว (พระพรหมคุณาภรณ์, 2550 : 65) เนื้อหาแสดงให้เห็นว่า พิมสังฆราชเมื่อเห็นปาจิตที่พลัดพรากจากกันเป็นเวลาหลายปี ปรารถนาจะวิ่งเข้าไปกอดให้สมกับความรักความคิดถึง แต่มีสติสัมปชัญญะว่า ตนมีเพศเป็นบรรพชิต ถ้าทำเช่นนั้นย่อมเป็นเรื่องน่าละอายไม่เหมาะสมกับสมณสาธูป ผู้คนจะติฉินนินทาได้

2. ศฤงคารรส ประเภทวิประสมกะ คือ ความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน มีวิภาวะ คือ การพลัดพรากจากกัน มีอนุภาวะ คือ หมดอาลัยตายอยาก หงุดหงิด สงสัย วิตกกังวล กระสับกระส่าย พรั่นพรั่น เป็นต้น (กุสุมา รักษาภรณ์, 2530 : 97-98) มีตัวอย่าง ศฤงคารรส ประเภทวิประสมกะ ความรักของผู้ที่อยู่ห่าง หรือพลัดพรากจากกัน เช่น

ยายกับตาฟังพระปาละลาจาก
พูดไม่ออกเหมือนฝ่อให้พลูลาม
ว่าเสียตายพระหลานนัย
ตาจึงว่าอนิจจาเจ้าดวงใจ

แก้วปากว่าจะพูดปราศรัยถาม
วิ่งเข้ากอดไว้กับกายแล้วร้องไห้
ยายนี้รักเหมือนดวงเนตรจะหาไหน
ไม่คิดยายก็สังเวชสมเพศตา

(ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 39)

จากตัวอย่าง กล่าวถึงตอนที่ปาจิต ซึ่งได้อาศัยอยู่กับตายาย คิดถึงอรพิม จึงไปลาตายายเพื่อออกตามหาอรพิม ตายายซึ่งรักปาจิตดังลูกหลานในไส้ของตน เกิดความเศร้าโศกเสียใจที่ต้องพลัดพรากจากปาจิตผู้เป็นที่รัก แสดงให้เห็นถึงภาวะพื้นฐาน (สภาวะ) คือ ความโศกเศร้า สลดสังเวชในจิตใจของตายาย อันมีสาเหตุ (วิภาวะ) คือ ปาจิตจะต้องจากตายายไปเพื่อตามหาอรพิม จึงเกิดผล (อนุภาวะ) ตายาย หุดไม่ออกเหมือนถูกผีอำ วิ่งเข้าไปกอดปาจิต และร้องไห้

ตัวอย่าง ศฤงคารรส ประเภท วิประสัมภะ เช่น

นามพารานี้ชื่อว่าเมืองจำบาก	ฝูงคนมากเล่าชื่อลือกระเดื่อง
มีร้านขายของอยู่รองเรื่อง	ในภูมิเมืองกว้างโตมโหฬาร
เจ้าแผ่นดินปิ่นเมืองพระกษัตริย์	ครองสมบัติล้ำเลิศอันเลขา
มีเมืองน้อยร้อยเอ็ดพระพารา	นำบรรดามาถวายไม่เว้นปี
พระมีราชบุตรศรีสวัสดิ์	งามจรัสศรีผ่องเป็นสองสี
มีงูเห่าตอตอานางเหว	ตายเป็นผีสิ้นชีพถึงเจ็ดวัน
พระบิดามาตรพระชนก	แต่ตีกอแทบจะสิ้นชีวิตรู้

(ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 4-7)

จากเนื้อเรื่อง กล่าวถึงธิดาของเจ้าเมืองจำบากซึ่งถูกงูเห่ากัด เสียชีวิตไปถึงเจ็ดวัน ก่อนที่อรพิมที่แปลงเพศเป็นชายจะใช้เปลือกไม้พันช่วยให้ฟื้นคืนชีพ ขณะที่อรพิมยังไม่มาช่วยชุบชีวิตนั้น เจ้าเมืองจำบากมีความทุกข์โศกเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นสภาวะพื้นฐาน อันมีสาเหตุเกิดจาก พระธิดาของพระองค์ถูกงูเห่ากัดสิ้นพระชนม์ จึงเกิดผล คือ เจ้าเมืองจำบากร้องไห้เสียใจ กล่าวโทษตนเองว่าเป็นต้นเหตุที่ทำให้ลูกตาย

สถิติเมตตารธรรม

กรณารส คือ ความสงสาร (กุสุมา รัชมนี, 2530 : 98) เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความทุกข์โศกอันเกิดจากความอยู่ติธรรม ความเสื่อมทรัพย์ และจากเหตุวิบัติต่างๆ เป็นต้น ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อรพิม มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงรสแห่งความสงสาร ดังนี้

ยามบรรทมได้แต่ร่มพฤษภาชาติ	ไปไม้ลัดทอนไม้แน่นต่างหมอน
มาแทนต่างพระชนยได้เกยนอน	เอาดงตอนนั้นเป็นเขตนิเวศนวัง
ได้สามปีมาป็นแล้วพิมเจ้า	ไม่พบข้าวแต่สีกเม็ดโอ้ทุกซัง
เที่ยวทนทุกข์ขุกมาแต่ปารัง	จะพบนางหรือไม่พบไม่รู้เลยฯ

(ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 38)

เนื้อเรื่องกล่าวถึงตอนที่ปาจิตซึ่งพลัดพรากจากอรพิมเป็นเวลานานถึงสามปี ยังคงเที่ยวตามหาไปทั่วสารทิศ ก็ไม่มีแว้วว่าจะพบเจอ เหตุการณ์ตอนนี้ มีสภาวะพื้นฐาน คือ ความทุกข์อันเกิดจากการเสื่อมทรัพย์สมบัติ คือความสุขสบายในพระราชวัง มีสาเหตุ คือ ออกเที่ยวตามหานางอรพิม ก่อให้เกิดผล คือ เวลานอนต้องอาศัยนอน ใต้ร่มไม้ ไข้ไปไม้ปูนอน หนุนท่อนไม้แทนหมอน

ตัวอย่าง กรุณารส

ขวัญเจ้าเอ๋ยที่ไปนั่งโทมน์ส	เมื่อพราภพลัดกันกับน้องกันแสงหา
หลงไปอื่นหมื่นปีให้กลับมา	พระขวัญเจ้าเอ๋ยมาพ้อมามาขึ้นกาย
แกลบลคำจึงเอาน้ำมาพรมประ	จงสุขขีมีพลังให้เหลือหลาย
แกผูกมือเรียกขวัญว่าหลานยาย	มาหาตาอยู่กับตาสโมสร
อายุยืนวัฒนาสถาวร	มาร่วมฟูกรวมหมอนกับตายายฯ

(ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 37)

เนื้อเรื่องกล่าวถึงตอนปาจิตพลัดพรากจากอรพิม เร่ร่อนพเนจรจนไปพบกับ สองตายาย และเล่าเรื่องราวให้ตายายฟัง สภาวะพื้นฐานของเรื่อง คือ ความทุกข์โทมน์ส ร้องไห้คร่ำครวญของปาจิต มีสาเหตุมาจากการพลัดพรากจากอรพิมผู้เป็นที่รัก ผลที่เกิด คือ สองตายาย ทำพิธีเรียกขวัญโดยการผูกข้อมือข้อมือ และพรมน้ำมนต์ให้ปาจิต มีแต่ความสุข และยังให้พักอาศัยอยู่กับตายายด้วย

นอกจากเนื้อหาในตัวอย่าง แสดงให้เห็นถึงพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชาวบ้าน คือการประพรมน้ำพระพุทธมนต์ และประเพณีผูกข้อมือเรียกขวัญ ซึ่งเป็นประเพณีของชาวอีสานโดยทั่วไปแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงจิตใจ อันบริสุทธิ์ของตายายชาวบ้าน ที่เปี่ยมล้นด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ความเมตตา กรุณา มีความปรารถนาดี อยากให้ผู้อื่นมีความสุข คิดช่วยให้พ้นทุกข์

(พระพรหมคุณาภรณ์, 2550 : 124) ที่มีต่อปาจิตผู้ร้องให้โศกเศร้าเสียใจ เพราะพลัดพรากจากอภิมคนรัก ตายายเกิดความเมตตาสงสารปรารถนาให้ความทุกข์ของปาจิตหมดสิ้นไป จึงให้พักอาศัยอยู่ด้วยกัน

ตัวอย่างกรณารส

ปางพระหน่อสุริวงศ์พงศ์ขัตติย์	ค้อยหลีกลัดหิมวาพนาสนธ์
พระบาทพุดองเป็นหนองปน	ภูวดลเจ็บบ้างระกำใจ
พระครวญคร่ำร่ำว่านิจาเอ๋ย	แม่ทรมเซยเจ้าจะหลงอยู่ดงไหน
หรืออ่อนอกเจ้าจะตกไปเมืองไกล	หรือว่าตายไปเสียแล้วเจ้าแก้วตา

(ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 46)

เนื้อเรื่องกล่าวถึงตอนที่ปาจิตออกเดินทางเพื่อตามหาอภิมครั้งที่สอง สภาวะพื้นฐาน คือ ความวิตกกังวล ความทุกข์ร้อนใจ และความลำบากร่าง ซึ่งมีสาเหตุมาจากการเดินทางตามหาอภิมโดยไม่มีจุดหมาย หรือความหวังว่าจะได้พบเจอ ผลคือร้องไห้คร่ำครวญด้วยความคิดถึงภรรยา และทำเป็นแผลพุพองมีหนองได้รับความลำบากทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง

ลึกล้ำชวนพิศวง

อัตถุตรส คือ ความอัศจรรย์ใจ (กุสุมา รัชชมนี, 2530 : 100) เป็นรสที่เกิดจากการได้รู้ความน่าพิศวงเรื่องแปลกประหลาด ซึ่งเกิดจากสาเหตุ 2 ประการ คือ

1. เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์ หรืออภินิหาร
2. เกิดจากสิ่งที่น่าอัศจรรย์

สาเหตุทั้ง 2 ประการนี้เกิดจากอารมณ์ที่ตอบสนองภาวะน่าพิศวง อาจเกิดจากการได้ยิน หรือได้เห็นสิ่งแปลกประหลาด มีอาการตาเหลือก ขนลุก เหงื่อไหล ตาไม่กระพริบ น้ำตาไหล แต่ทั้งนี้จะต้องไม่เกิดความหวาดกลัวต่อสิ่งแปลกประหลาดนั้นๆ (สมเกียรติ รัชชมนี, 2551 : 131) วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อภิม มีตัวอย่างของเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงอัตถุตรส ดังนี้

เป็นสตรีนี้บุรุษย่อมประมาท	ผู้ชายชาติแต่จะมุ่งเข้มนหมาย
จึงยกอร่อนเกศแล้วนอบกาย	ถึงศีลทานที่ได้ให้แต่หลังมา
ขอให้กายช้านี้กลายเป็นบุรุษ	บริสุทธิ์ที่ว่าศีลได้รักษา
รูปก็กลายเป็นผู้ชายดังจินดา	จึงลีนลาตันต้นอรัญดงฯ

(ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 84)

เนื้อเรื่องกล่าวถึงตอนที่อรพิมอธิษฐานจิตให้ร่างกายของตนเองเป็นชาย เพราะเพศสตรียอมไม่ปลดปล่อยเมื่ออยู่ตามลำพัง สภาวะพื้นฐาน คือ ความประหลาดใจของนางอรพิม อันเกิดจากสาเหตุที่นางตั้งจิตอธิษฐานด้วยผลแห่งศีลทานที่ตนเคยได้บำเพ็ญมา ขอให้ร่างกายของนางกลับกลายเป็นชาย ผลที่เกิด คือ ร่างกายของอรพิมกลายเป็นเพศชายตามคำอธิษฐาน

จากตัวอย่าง ได้แสดงให้เห็นอันสืบเนื่องของการปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือการรักษาศีล ถวายทาน อันเป็นหลักการ วิธีการเบื้องต้นในการทำความคิดหรือเรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2550 : 93) ในวรรณกรรมท้องถิ่นส่วนมากจะปรากฏผลของการให้ทาน และรักษาศีล ในรูปแบบมหัศจรรย์เกินจริง ทั้งนี้เป็นเพียงอุบายของกวีในการโน้มน้าวจิตใจของผู้อ่านให้เกิดความศรัทธา เชื่อกันว่าเมื่อบุคคลใดมีจิตใจตั้งมั่น ให้ทาน รักษาศีลด้วยจิตที่บริสุทธิ์ สิ่งที่มีมุ่งหวังย่อมสำเร็จได้โดยง่าย

ตัวอย่าง อตฺถุตรส

ฉันทูลวាយข้านี้ก็ดีเลิศ

แต่ตายแล้วยังเอาเกิดไม่มี

ท่านปรีดาให้รักษาพระบุตร

ในทันทีฉันก็รักษาพยายาม

ให้หามผีพระบุตรออกจากโกฏ

เคี้ยวโอสถพ่นลงคำรพสาม

เดชะยาเจ้าฟ้าผู้ถือนาม

นางโณงามเจ้าก็ฟื้นคืนมาเป็นฯ

(ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 85)

เนื้อเรื่องกล่าวถึงตอนอรพิมแปลงร่างเป็นชายเข้าไปสู่เมืองจำบาก และได้รักษาลูกสาวเจ้าเมืองที่ถูกงูเห่ากัดเสียชีวิตมาถึงเจ็ดวัน ให้ฟื้นคืนชีพอีกครั้ง โดยการพนยาเปลือกไม้ สภาวะพื้นฐาน คือ ความแปลกประหลาดใจระคนความดีใจของเจ้าเมืองจำบาก อันมีสาเหตุมาจากการที่อรพิมรักษาศีลของเจ้าเมืองที่ถูกงูเห่ากัดเสียชีวิตมาแล้วเจ็ดวัน ผลที่เกิด คือ อิดาของเจ้าเมืองจำบากฟื้นคืนชีพจากการรักษา

ตัวอย่าง อตฺถุตรส

ข้าไหว้ถึงไปจนถึงพระอินทรา

จงลงมาเป็นสีกขีที่พยาน

โยนิมนของกระผมที่ฝากไว้

จงกลับลงมาสู่ที่กายเป็นอิฐฐาน

ขอคืนกายกลายเป็นอย่างนิ้งนาน

เหมือนอิฐฐานด้วยว่าสัจจาใจ

สิ้นคำปากถันนางนมฝากไว้ต้นจ้าว	ก็ลอยลี้วลงมาสวมสับนีสาย
รูปกายบุรุษนั้นก็หลุดไปทันใด	อันรูปกายกลับเป็นหญิงดังก่อนมา
โยนินางที่ว้างได้ฝังฝาก	บรรดาจากปลายสำโรงเรืวันกหนา
อยู่ตามทีรูปโยนินี่เหมือนเดิมมา	รูปราชาสังฆราชก็หายไป

(ภูมิจิตร เรื่องเดช, 2544 : 78)

เนื้อหาจากตัวอย่าง กล่าวถึงตอนพิมสังฆราช พร้อมด้วยปาจิต กลับไปยังสถานที่ที่เคยอธิษฐานจิตให้ร่างกายของตนกลายเป็นหญิงเพื่อป้องกันอันตรายต่างๆ การกลับมาครั้งนี้เพื่ออธิษฐานจิตให้ร่างกายของตนกลับเป็นหญิงดังเดิมเพราะตนเองได้พบกับสามี และจะกลับไปใช้ชีวิตร่วมกันฉันสามีภรรยา สภาวะพื้นฐาน คือ ความประหลาดใจของปาจิต อันมีสาเหตุจากการที่พิมสังฆราชอธิษฐานให้ร่างกายของตนกลับมาเป็นเพศหญิงดังเดิม ผลที่เกิด คือ ร่างกายของพิมสังฆราชที่เป็นชาย ได้กลับกลายเป็นเพศหญิงคือ อรพิม ด้วยอำนาจแห่งสัจจอธิษฐาน

ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อรพิม อัตภูตรส เป็นรสที่กวีปรารภนาให้ผู้อ่านเกิดความศรัทธาเลื่อมใสในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เป็นกุศโลบายแสดงให้เห็นความสำคัญ และอานุภาพของคำสัตย์ ศีล และทาน หากว่าผู้ใดบำเพ็ญด้วยจิตอันแน่วแน่มั่นคง และเป็นกุศล ย่อมจะส่งผลให้ผู้นั้นประสบความสำเร็จตามที่มุ่งหวังได้โดยพลัน

ดังนั้นรสรณคดี ทั้ง 3 ประการ คือ ศฤงคารรส, กรุณารส และอัตภูตรส ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่องปาจิต-อรพิม ที่ผู้ศึกษานำมาเสนอ จึงมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน และกวีสามารถนำเสนอรสรณคดีทั้ง 3 ประการให้ผู้อ่านที่เป็นสหุทัย ได้รับผล คือ ความบันเทิง สนุก ตื่นเต้น ได้แก่งคิดที่เป็นประโยชน์ และศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธองค์เป็นที่สุด

บทสรุป

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานใต้ เรื่อง ปาจิต-อรพิมมีอายุมากกว่า 100 ปี ถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกเล่าขานสืบต่อมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และนับว่าโชคดีที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรลงในสมุดข่อย และมีผู้เก็บรักษาไว้อย่างดี ปาจิต-อรพิม นอกจากเป็นวรรณกรรมที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในเขตอีสานใต้

โดยเฉพาะ จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และนครราชสีมาแล้ว ยังถือว่าเป็นวรรณกรรมที่มีวัฒนธรรมร่วมระหว่างประชาชนในเขตพื้นที่อีสานใต้ของประเทศไทย และประเทศกัมพูชาอีกด้วย นอกจากเป็นนิทานเรื่องเล่าให้เกิดความบันเทิง สนุกสนาน ตื่นเต้นเร้าใจแล้วเนื้อเรื่อง ยังให้ข้อคิด อธิบายสาเหตุ ที่มาของการตั้งชื่อหมู่บ้าน ชื่อเมืองในเขตอีสานใต้ ชื่อต้นไม้บางชนิดและเป็นอุบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่งด้วยสิ่งสำคัญอย่างยิ่งอีกประการหนึ่ง คือ แสดงให้เห็นถึงความรักอันมั่นคงของชายหนุ่มหญิงสาวต่างเชื้อชาติ ต่างฐานันดรศักดิ์ ซึ่งกวีปรารภนาจะแสดงให้เห็นผู้อ่านเห็นว่ากำแพงแห่งฐานะ เชื้อชาติ หรือแม้แต่ความตาย ไม่อาจขวางกั้นอำนาจของความรักที่มั่นคงต่อกันและกันได้ ในขณะเดียวกัน อิทธิพลของพระพุทธศาสนา ยังเข้ามามีบทบาททั้งในวรรณคดี และวรรณกรรมท้องถิ่น ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องสำคัญ เพราะหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น การให้ทาน รักษาศีล สติสัมปชัญญะ หิริโอตตปเป และการกล่าวคำสัตย์ เป็นต้น ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นนั้น จะช่วยจรรโลงจิตใจของผู้อ่านวรรณกรรมให้อ่อนโยน มีความศรัทธาเลื่อมใสปรารถนาที่จะบำเพ็ญบุญกุศลเกิดความละอายที่จะทำความชั่วเกรงกลัวต่อบาปอกุศลและถ้อยคำภาษาในเนื้อเรื่องยังก่อให้เกิดทางวรรณคดีแก่ผู้อ่านที่เป็นสหุทัย คือ มีจิตใจพร้อมที่จะรับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดผ่านบทประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจึงเป็นอีกหนึ่งทฤษฎีที่สามารถนำมาวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นและเกิดประโยชน์ในการเพิ่มเอกสารทางวิชาการเพื่อก่อให้เกิดการค้นคว้า อีกทั้งยังเป็นการเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่นให้เป็นที่ยู้งานอย่างกว้างขวางอีกทางหนึ่งด้วย

เอกสารอ้างอิง

กัญญา เปล่งเจริญศรี. (2533). ปาจิต-อรพิม วรรณกรรมอีสานใต้ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์. บุรีรัมย์ : ฝ่ายเอกสารตำรา สำนักส่งเสริมวิชาการ สหวิทยาลัยอีสานใต้ บุรีรัมย์.

Plengcharoensi, Kanya. (1990). *Pachi-Oraphim, Literary work of lower Northeast : Analytical study*. Buriram : Textbook section, office of academic promotion, United colleges of Lower Northeast.

- กุสุมา รัชมณี. (2530). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- Raksamani, Kusuma. (1987). **Analytical study of Thai Literature on the line of theory of Sanskrit Literature**. Bangkok : Foundation for Social sciences and Humanities Textbook Project.
- _____. (2547). **วรรณสารวิจัย**. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์.
- _____. (2004). **Literary Research**. Bangkok : Phapphim.
- ธวัช ปุณโณทก. (2525). **วรรณกรรมท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- Punnothok, Thawat. (1982). **Local Literary work**. Bangkok: Odeon Store.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2550). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ.
- (P.A. Payutto), Phra Bhammagunabhon. (2007). **Dictionary of Buddhism : collection of terms. 15th edition**. Bangkok : Chanphen Publishing.
- ภูมิจิตร เรืองเดช. (2544). **ปาจิต-อรพิม การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่น**. สุรินทร์ : รุ่งธนเกียรติออฟเซ็ท.
- Rueangdet, Phumichit. (2001). **Pachit-Oraphim : A study of Local Literary work**. Surin : Rungthanakiat.
- สมเกียรติ รัชมณี. (2551). **ภาษาวรรณศิลป์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สายน้ำใจ.
- Raksamani, Somkiat. (2008). **Language and Literary Art**. Third Edition. Bangkok : Sainamchai.